

O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac - Stari grad 2020. godine

Belaj, Juraj; Stingl, Sebastijan; Gligora, Valerija

Source / Izvornik: **Annales Instituti Archaeologici, 2021, XVII, 221 - 227**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:291:663798>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported/Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**



INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XVII - 2021

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363



Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavna i odgovorna urednica/Editor in chief

Katarina Botić

Tehnički urednici/Technical editors

Katarina Botić
Marko Dizdar

Uredništvo/Editorial board

Marko Dizdar, Hrvoje Kalafatić, Ana Konestra, Siniša Krznar, Andreja Kudelić, Bartul Šiljeg, Asja Tonc, Marina Ugarković, Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija), Vesna Bikić, Perica Špehar (Srbija), Miklós Takács (Mađarska)

Izdavački savjet/Editorial committee

Juraj Belaj, Saša Kovačević, Goranka Lipovac Vrkljan, Daria Ložnjak Dizdar, Branka Migotti, Ivana Ožanić Roguljić, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Tatjana Tkalčec, Željko Tomičić, Ante Uglešić, Snježana Vrdoljak

Lektura/Language editor

Katarina Botić i autori / Katarina Botić and authors (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Kristina Deskar, Marko Maras i autori / Kristina Deskar, Marko Maras and authors

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Dizajn/Design

REBER DESIGN
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

©Institute of archaeology, Zagreb 2021.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.
Made with the financial support of the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia.

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/aia>
E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence



SADRŽAJ

Prethodna priopćenja

8 **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Rupe u mreži naselja sve manje: Bračevci – Bašćine, novootkriveni neolitički kompleks kružnih utvrđenih naselja i srednjevjekovnog sela

17 **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Istraživanja groblja kasnog brončanog doba u Dolini 2020. godine

22 **Andreja Kudelić**

Postupak izrade posuda iz kasnog brončanog doba na nalazištu Kalnik – Igrišće

33 **Antonela Barbir**

Slatkovodni školjkaši u prapovijesnim slojevima na lokalitetu Ilok – dvor knezova Iločkih

40 **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

Rezultati probnih arheoloških iskopavanja u Općini Lovas 2011. i 2017. godine

69 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prapovijesni grobovi na ravnome iz Nakovane na Pelješcu

82 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

Grob s položaja Gomile u Zakotorcu na Pelješcu

104 **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Tragovi tekstilne proizvodnje na Gradini Svete Trojice

CONTENTS

Preliminary reports

8 **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Filling the network gaps: Bračevci – Bašćine, new Neolithic circular enclosure and medieval village

17 **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Excavations at the Late Bronze Age cemetery of Dolina in 2020

22 **Andreja Kudelić**

The process of making vessels during the Late Bronze Age at the Kalnik – Igrišće site

33 **Antonela Barbir**

Freshwater bivalve from the prehistoric layers at the site of Ilok – Dvor knezova Iločkih

40 **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

The results of the trial archaeological excavations in the Lovas Municipality in 2011 and 2017

69 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prehistoric graves on flat terrain from Nakovana on Pelješac

82 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

A grave at the Gomile site in Zakotorac on Pelješac

104 **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Traces of textile production on the Sveta Trojica hillfort

- | | |
|--|---|
| <p>112 Lujana Paraman
Marina Ugarković</p> <p>O „helenističkom“ pogrebnom nalazu s Čiova kod Trogira</p> | <p>112 Lujana Paraman
Marina Ugarković</p> <p><i>On the “Hellenistic” burial find from Čiovo near Trogir</i></p> |
| <p>123 Ivana Ožanić Roguljić
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić</p> <p>Rimska ruralna naselja u okolici Donjeg Miholjca</p> | <p>123 Ivana Ožanić Roguljić
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić</p> <p><i>Rural Roman settlements near Donji Miholjac</i></p> |
| <p>133 Ivana Ožanić Roguljić
Jere Drpić
Helena Nodilo</p> <p>Rimsko ruralno naselje Lug kod Bjelovara</p> | <p>133 Ivana Ožanić Roguljić
Jere Drpić
Helena Nodilo</p> <p>Rural Roman settlement of Lug near Bjelovar</p> |
| <p>142 Ana Konestra
Goranka Lipovac Vrkljan</p> <p>Privjesak s likom Harpokrata iz rimske keramičarske radionice u Crikvenici (Ad Turres, sjeverna Liburnija)</p> | <p>142 Ana Konestra
Goranka Lipovac Vrkljan</p> <p><i>The Harpocrates pendant from the Roman pottery workshop in Crikvenica (Ad Turres, northern Liburnia)</i></p> |
| <p>152 Ana Konestra
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin</p> <p>Lokalitet na rtu Zidine u Loparu u kontekstu obalnih rezidencijalno-gospodarskih kompleksa otoka Raba</p> | <p>152 Ana Konestra
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin</p> <p><i>The site at the cape Zidine in Lopar in the context of coastal residential and commercial complexes of Rab Island</i></p> |
| <p>171 Tatjana Tkalčec</p> <p>Keramičke čaše iz burga Vrbovca u Klenovcu Humskom</p> | <p>171 Tatjana Tkalčec</p> <p><i>Ceramic cups from the medieval castle of Vrbovec in Klenovec Humski</i></p> |
| <p>185 Sebatijan Stingl
Marijana Belaj</p> <p>Religijska medaljica pronađena u grobu 253 u Gori kraj Petrinje</p> | <p>185 Sebatijan Stingl
Marijana Belaj</p> <p><i>The religious medal found in grave 253 at Gora near Petrinja</i></p> |

Pregledni radovi

193 **Snježana Vrdoljak**

Uljevne kape (Gusszäpfen) i značaj ostave Brodski Varoš (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

Metalni nalazi s nalazišta Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet kao tragovi vojne prisutnosti

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Zaštitna arheološka istraživanja „kuće Škoko“ u Starom Gradu na otoku Hvaru

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2020. godine

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

O arheološkim istraživanjima lokaliteta Mukoš kraj Goriša 2020. godine

Stručni radovi

239 **Tea Kokotović**

Rezultati antropološke analize ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta Mukoš kraj Goriša iz 2020. godine

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Oživljena povijest i komunikacija arheologije s javnošću

Review papers

193 **Snježana Vrdoljak**

Casting jets (Gusszäpfen) and the importance of the Brodski Varoš hoard (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

The metal finds from the site of Osijek – Barracks, Faculty of Education as traces of military presence

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Rescue excavation of “the Škoko house” in Stari Grad on Hvar island

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

On the archaeological excavations of the chapel of the Knights Hospitaller at the site of Pakrac – Stari Grad in 2020

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

On the archaeological excavation of the site of Mukoš near Goriš in 2020

Professional papers

239 **Tea Kokotović**

Results of the anthropological analysis of the osteological material from 2020 excavations of Mukoš site near Goriš

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Living history and the communication of archaeology with the public

Kratki izvještaji

255 Jere Drpić

Arheološko istraživanje segmenta ceste Moždenec – Sudovec na položaju Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; projekt dunavskog transnacionalnoga programa EU

Ostala znanstvena djelatnost Instituta za arheologiju

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Short reports

255 Jere Drpić

Archaeological excavation of a segment of Moždenec – Sudovec road at the site of Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; EU Danube Transnational Programme

Additional scientific activity of the Institute

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Karta nalazišta

Map of sites



- | | |
|--|---|
| 1. Ilok – dvor knezova Iločkih | 12. Zvjerinjak |
| 2. Općina Lovas | 13. Klenovec Humski – Plemićki grad Vrbovec |
| 3. Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet | 14. Crikvenica – Ad Turres |
| 4. Bračevci – Baščine | 15. Lopar – rt Zidine |
| 5. Donji Miholjac | 16. Gradina Sveta Trojica |
| 6. Brodski Varoš | 17. Goriš – Mukoš |
| 7. Dolina | 18. Čiovo |
| 8. Pakrac – Stari grad | 19. Hvar – Stari Grad |
| 9. Petrinja – Gora | 20. Pelješac – Nakovana |
| 10. Bjelovar – Lug | 21. Pelješac – Zakotorac |
| 11. Kalnik – Igrišće | |

O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2020. godine

On the archaeological excavations of the chapel of the Knights Hospitaller at the site of Pakrac – Stari Grad in 2020

Pregledni rad
Srednjovjekovna arheologija

Review paper
Medieval archaeology

Primljeno/Received: 04. 10. 2021.
Prihvaćeno/Accepted: 07. 12. 2021.

JURAJ BELAJ
SEBASTIJAN STINGL
Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
jbelaj@iarh.hr
sstingl@iarh.hr

VALERIJA GLIGORA
Valdir, obrt za istraživanje i usluge
Peruanska 2
HR-10090 Zagreb
vgligora9@gmail.com

Nastavak arheoloških istraživanja gotičke ivanovačke kapele na lokalitetu Stari grad u Pakracu, građene u ranom 13. stoljeću i preuređene oko 1500. godine, donio je nove znanstvene spoznaje. Zbog veće količine vlage, pogotovo na sjevernoj polovici broda, očuvane su i istražene konstrukcije drvenih stupova te drvenih lijesova, povezanih drvenim klinovima, moždanicima. Utvrđeno je da na lokalitetu postoji više faza ukopavanja te je istraženo deset grobova, a jedan od najzanimljivijih nalaza je željezni vrh strelice samostrela pronađen u križnoj kosti pokojnika, ukopanog uz južni zid.

Ključne riječi: Pakrac, viteški redovi, ivanovci, gotička arhitektura, kapela, kasni srednji vijek, grobovi

The continuation of the archaeological excavation of the Gothic Chapel of the Knights Hospitaller at the site of Pakrac – Stari Grad, built in the early 13th century and rebuilt around 1500, brought new scientific insights. Due to higher humidity, especially on the northern half of the nave, wooden pole structures were preserved and researched, as well as wooden coffins connected by wooden bolts, stud connectors. It was ascertained that there were several phases of burials and ten graves were excavated, one of the most interesting finds being an iron tip of a crossbow arrow discovered in the sacrum of the deceased individual buried along the southern wall.

Keywords: Pakrac, the military orders, Knights Hospitaller, Gothic architecture, chapel, late Middle Ages, graves

Uvod

Tijekom lipnja i srpnja 2020. godine provedeno je arheološko istraživanje na lokalitetu Pakrac – Stari grad u samom centru grada Pakraca. Fokus arheoloških istraživanja zadržan je na sondi 1 u kojoj su pronađeni ostaci gotičke ivanovačke kapele građene u ranom 13. stoljeću i znatno preuređene te utvrđene oko 1500. godine.¹ Sonda 1 smještena je u južnome dijelu parkirališta između zgrade Poglavarstva grada i Policije, na katastarskoj čestici br. 449/1 k.o. Pakrac. Dimenzija

sonde iznosi oko 24 x 19 m (456 m²), no ove godine je istraživana tek zapadna polovica crkvenog broda (zapadni i središnji travaj, od ulaza u kapelu do bunara)² veličine oko 60 m². U ovom radu,³ koji se sadržajno nastavlja na prošlogodišnji rad u ovom časopisu (Belaj 2020: 122–134), osvrnut ćemo se na najvažnije ovogodišnje nalaze.

Na početku radova, na istraživanom prostoru crkvenoga broda, prevladavao je sloj žute gline, dok se otprilike sredinom broda, u smjeru istok – zapad, pružao

1 O arheološkim istraživanjima ranijih godina vidi u Belaj 2018; 2019, a za detaljniji prikaz graditeljskog razvoja ove kapele vidi Belaj, Papić 2021.

2 Ostali dio sonde nije otkrivan kako bi ostao zaštićen tijekom radova.

3 Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost istraživačkim projektom *Razvoj i naslijeđe viteških redova u Hrvatskoj (milOrd)* (HRZZ, IP-2019-04-5513).

tamniji sloj. Zapadno od bunara nalazila se struktura zidane grobnice koja je razgrađena. Također je istražena i uklonjena zapuna koja se nalazila uokolo zidane grobnice smještene uz južni zid crkve.⁴ Obje su grobnice istražene 2019. godine. Time su dobiveni profili koji su pružili sliku slojevitosti tog dijela lokaliteta. Premda bi uklanjanje strukture recentnijeg bunara pružilo još bolju sliku, ona je, radi sigurnosti radnika u sondi te iz straha od urušavanja profila, postupno uklanjana tek do razine istraživanja. Pošto je sloj žute gline mlađi od tamnijeg sloja koji se pružao otprilike središtem broda, prvo je on istražen i uklonjen. Ispod njega se, na južnom dijelu nalazio isti tamniji sloj koji se pružao i središtem. Na sjevernom dijelu crkve prevladavao je sloj žbuke. Svi slojevi bili su prilično tanki s jako malim brojem nalaza. Na nivou ispod navedenih slojeva pojavilo se više ukopa, a većim dijelom broda prostirao se sloj gorenja te, na sjevernom dijelu, još jedan sloj žbuke.

Dva okrugla ukopa nalazila su se u blizini zapadnog zida kapele. Ukopani su za stupove promjera oko 39 cm, koji su najvjerojatnije nosili kor. Deblo sjevernog stupa ostalo je vrlo dobro sačuvano (sl. 1). Slično će se pokazati i s lijesovima iz sjevernog dijela broda jer je očito u tome dijelu vlaga bila veća i trajnija te je, zbog specifičnog anoksičnog okruženja, drvo ostalo jako dobro očuvano. Naravno, na očuvanost drva u velikoj mjeri utječe i dubina pojedinog ukopa.

Istočno od dobro očuvane kamene baze polustupa, nalazilo se više ukopa grupiranih blizu sjevernog zida. Otkrivena su i istražena tri groba s pokojnicima pokopanima u lijesovima: grob 8 (južni), 14 (srednji) i 15 (sjeverni). Stratifikacija (nivoi ukopa ali i nalijeganje lijesova) ukazuje da je od njih najmlađi bio grob 15, a najstariji grob 8. Svi pokojnici bili su pokopani bez priloga, a nisu pronađeni niti ostaci dijelova odjeće i obuće. Tijekom kasnoga srednjeg vijeka nerijetko je tijelo pokojnika bilo umotano samo u mrtvačko platno te tako bilo položeno u grob (Demo 2007: 52). Na nekim kasnosrednjovjekovnim i ranonovovjekovnim grobljima, kao što je, primjerice, slučaj s grobljem oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku, pronađene su igle kojima je platno bilo povezano i u grobovima pokojnika ukopanih u drvenim lijesovima (Stingl 2017: 17–18). Platno se moglo povezati i običnim koncem ili vezicom, a možda je baš takav princip bio upotrijebljen pri ukopu pokojnika pronađenih u Pakracu.

Nad ukopima ovih grobova ležale su dvije strukture mlađeg nastanka te su shodno tome uklonjene. Vjerojatno je riječ o postamentu za bazu bočnoga oltara iz kasnije faze. Možda se to dogodilo već na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće kada je kapela značajno preuređena – zidovi su joj ojačani, dodana joj je obrambena cilindrična kula uz svetište te novi portal. Tom je prigodom i unutrašnjost kapele izmijenjena – u velikoj mjeri su otučeni polustupovi, a same baze ostale su ispod znatno podignute hodne površine, odnosno nove podnice od opeke (Belaj, Papić 2021: 518). U to isto, kasnije, doba sagrađen je – čini se – i trijumfalni luk. Njegovim zidanjem prekrivena je baza polustupa između drugog i trećeg traveja uz sjeverni zid, koja je ove godine otkrivena uklanjanjem ostataka navedene strukture (sl. 2). Baza je, iako zbog kasnijih pregradnji slabije sačuvana, identična paru baza pronađenih uz sjeverni i južni zid 2019. godine, sve su dekorirane ornamentom *griffes*⁵ koji završava u



Sl. 1 Sačuvano deblo stupa (snimio: S. Stingl)

Fig. 1 Preserved pole trunk (photo by: S. Stingl)

obliku volute. Taj se ukras razvija na prijelazu iz 12. u 13. stoljeće, a prisutan je, primjerice, i u cistercitskoj opatiji u Topuskom (Belaj 2020: 125–126; Horvat 1989: 23, sl. 10; opširnije o ovom ornamentu u: Belaj, Papić 2021: 521–523). U budućim istraživanjima valjalo bi provjeriti je li na sličan način sačuvana i baza uz južni zid.

Jugoistočno od groba 8, a sjeverno od bunara, uočen je zanimljiv ukop u kojem je pronađen kostur djeteta (grob 9). Zbog velike dubine, nepravilne orijentacije i predimenzioniranosti, čini se da je stariji ukop nepoznate namjene sekundarno iskorišten za pokop djeteta.

Postupno uklanjajući sloj gorenja, koji se prostirao većim dijelom istraživane površine crkve, ponovno dobivamo raznoliku sliku, koja se u grubo može podijeliti na tri različita dijela: sjeverni, središnji i južni. Središnjim prostorom se i dalje pruža tamniji sloj gorenja, dok se slojevi žbuke nalaze sjeverno i južno od njega, a premda nisu međusobno spojeni za pretpostaviti je da se radi o istom sloju. Na istom nivou, sasvim uz sjeverni zid, a istočno od baze polustupa nalazio se sloj smeđe glinaste zemlje.

U ovim slojevima uočavamo nove ukope grobova, dakle nešto ranije ukopane od onih uočenih u višim slojevima. To su grobovi 6 (južniji) i 7 (sjeverniji), koji su uočeni i zabilježeni još tijekom istraživanja 2019. godine u profilu velikog ukopa u sjeverozapadnom kutu broda, te – na suprotnoj strani broda, uz južni zid – vrlo dugačak ukop, u čijem je zapadnom produžetku definiran još jedan. U zapuni groba 7 pronađen je ukopan dječji grob 12.

Pražnjenjem zapuna ukopa uz južni zid pronađeno je više faza ukopavanja i nekoliko očuvanih grobova: grob 10 te ispod njega i malo zapadnije grob 13. U grobu 10 pronađen je jedan od najzanimljivijih nalaza tijekom istraživanja. Riječ je o željeznom vrhu strjelice za samostrel koja je probila križnu kost pokojnika iz groba 10, najvjerojatnije ga usmrtivši. Iako tek predstoji njena konzervacija, jasno je vidljivo da je riječ o vrhu strelice s tuljcem, koji se blago konusno sužava prema šiljku oblika dvostruke četverostrane piramide.⁶ Za sada se čini da pripada Sijarićevom tipu T7 koji se na prostorima središnje, jugoistočne i istočne Europe pojavljuje od 14. stoljeća, a koristio se i u 15. stoljeću (Sijarić 2014: 343–349).

Ispod sloja gorenja u središnjem dijelu broda nalazio se vrlo tanki sloj žbuke, koji je najvjerojatnije povezan s ranije navedenim slojevima žbuke. Ispod njih nalazio se tamni sloj s mnogo primjesa gata i ulomaka keramičkih

4 Premda bi stratigrafski ispravno bilo prvo ukloniti strukturu same zidane grobnice, a tek onda zapunu oko nje, odlučeno je da se, zbog sigurnosti radnika te potencijalnog urušavanja dijela južnog zida kapele, grobnica ostavi *in situ*.

5 *Griffe* je izraz koji se koristi u francuskoj literaturi, u engleskoj se naziva *spur*.

6 Rad o ovome grobu je u pripremi.



Sl. 2 Baze polustupova; lijevo baza otkrivena 2018. i 2019. godine; desno baza otkrivena ove godine, nakon uklanjanja strukture trijumfalnog luka koja ju je preslojila (snimio: J. Belaj)

Fig. 2 Semi-column bases; base discovered in 2018 and 2019 on the left; base discovered this year, after the removal of the overlaid triumphal arch structure, on the right (photo by: J. Belaj)

posuda,⁷ u kojem su uočena još dva ukopa za stupove. Ukop južnog stupa presjekao je zapunu groba 16, a u ukopu sjevernog stupa ostalo je sačuvano deblo. Tamni sloj s mnogo primjesa gara i ulomaka keramičkih posuda je istražen, a ispod njega je uslijedila relativno ujednačena

situacija. Na najvećem dijelu istraživane površine nalazi se sloj smeđe glinaste zemlje, koji je vrlo sličan sloju ranije otkrivenom uz sjeverni zid. Nad njim se u središnjem dijelu istraživane površine širio tanki sloj paljevine s primjesama gorane opeke (sl. 3).



Sl. 3 Završna situacija (snimila: V. Gligora)

Fig. 3 Final situation (photo by: V. Gligora)

7 U pripremi je rad u kojem će se analizirati keramički nalaza s lokaliteta.



Na ovom nivou završena su arheološka istraživanja 2020. godine. U oba sloja ukopan je grob 16, a u sloj smeđe glinaste zemlje ukopan je još i grob 17 te 18 kolčića promjera 3 do 5, iznimno i do 7 cm. Većina kolčića nalazi se sjeverno od južnog zida tvoreći niz, a skupina kolčića nalazi se i južno uz ulaz u crkveni brod. Pretpostavka je da je riječ o tragovima skele koja je najvjerojatnije bila korištena prilikom preuređenja crkve. Zapune ukopa za kolčiće su istražene, a većina je bila bez nalaza, tek ponegdje je pronađena manji ulomak keramike. Grobovi 16 i 17 samo su dokumentirani jer ih nije bilo moguće istražiti zbog izviranja vode. Iz groba 17 uzeta je ključna kost za radiokarbonsku analizu.

Ostaci drvenih lijesova pronađeni su u gotovo svim grobovima, pri čemu su oni na sjevernoj polovici broda mnogo bolje sačuvani zbog veće količine vlage (sl. 4–5). Ovi lijesovi predstavljaju jedno od najvažnijih otkrića ovogodišnjeg istraživanja jer ih, prema svemu sudeći, treba datirati u razdoblje kasnog srednjeg vijeka. Nešto su širi u predjelu gornjeg dijela tijela. Sastavljeni su od jedne ili dvije veće donje daske, dvaju dugih bočnih dasaka, blago trapezoidnih uzglavnih i uznožnih dasaka te jedne ili dvije ravne poklopne daske. Konzultirajući domaću i stranu literaturu, za sada nisu pronađeni primjeri ovako dobro sačuvanih lijesova iz tog razdoblja. Vremenski i geografski najbliži nalazi dobro sačuvanih lijesova



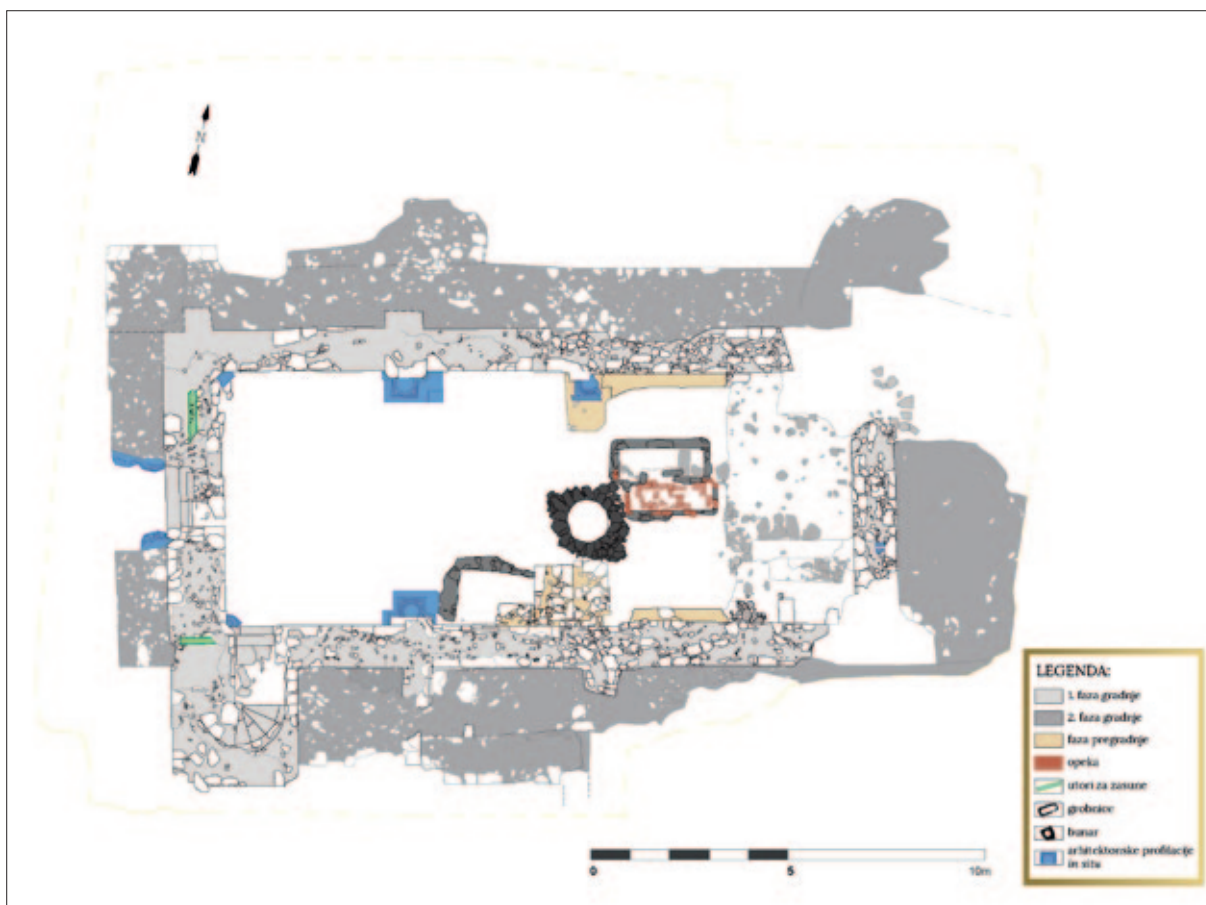
Sl. 4 Grob 6 tijekom istraživanja, u lijesu (snimila: V. Gligora)

Fig. 4 Grave 6 during excavation, in the coffin (photo by: V. Gligora)



Sl. 5 Lijes iz groba 6 (snimila: V. Gligora)

Fig. 5 Coffin from grave 6 (photo by: V. Gligora)



Tlocrt 1 Tlocrt završne situacije s naznačenim fazama gradnje (izradila: V. Gligora)

Plan 1 Floor plan of the final situation with marked construction phases (made by: V. Gligora)



Sl. 6 Moždanik za spajanje dasaka lijesa (snimio: J. Belaj)

Fig. 6 Stud connector for coffin planks (photo by: J. Belaj)

su iz sjeveroistočne Slovenije, pronađeni na groblju oko protestantske crkve u Govču, a datirani su u 16. stoljeće. Tamo je u 27 od ukupno 29 istraženih grobova potvrđena upotreba lijesova, od kojih su četiri gotovo u potpunosti sačuvana. Drvene daske međusobno su bile povezane čavlima (Butina 2018: 183–187). Posebnost lijesova pronađenih u Pakracu je u tome što drvene daske međusobno nisu bile povezane čavlima već manjim drvenim klinovima – moždanicama (sl. 6). Na sličan način,

ovalnim drvenim klinovima, bile su povezane i daske na lijesovima pronađenima u kripti crkve sv. Franje Asiškog u Krakowu, ali su ti lijesovi datirani mnogo kasnije, u 17. i 18. stoljeće (Drażkowska 2021: 65). U Hrvatskoj su čitavi drveni lijesovi pronađeni, primjerice, unutar kripe katedrale sv. Terezije Avilske u Požezi u kojoj se ukapalo od 1760. do 1867. godine (Bender Maringer 2012).

Osim nalaza lijesova i vrha strelice za samostrel, izvan grobnog konteksta pronađen je i zanimljiv nalaz masivne željezne, jednodijelne pojasne kopče. Iako je nezahvalno detaljnije određivati tip kopče prije njene restauracije, čini se da je riječ ili o kopči četvrtastog okvira ili o „quasi četvrtastoj predici“ (Demo 2007: 77–78, 83–84, kat. br. 16.16). Željezne pojasne kopče četvrtastih okvira najčešće se javljaju tijekom 15. i 16. stoljeća (Whitehead 1996: 16), dok su na zagrebačkoj Opatovini nalažene u grobovima iz 15. i prve polovine 16. stoljeća (Demo 2007: 83).⁸ „Quasi četvrtaste“ kopče su na Opatovini pronađene u grobovima druge polovine ili treće trećine 15. stoljeća (Demo 2007: 84).⁹

Zaključak

Arheološka istraživanja ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad i 2020. godine su iznjedrila brojne zanimljive rezultate. Pronađena je još jedna baza polustupa uz sjeverni zid crkve, koja utvrđuje razdjelnicu središnjeg i istočnog traveja. Otkriveni su ostaci stupova

⁸ Valja imati na umu da pokapanja na Opatovini prestaju sredinom 16. stoljeća.

⁹ O kopčama, uključujući pitanje terminologije, v. i Burazer 2019. Prema njenoj tipologiji riječ je o tipu V.1 ili V.3 (Burazer 2019: 46–50).

najvjerojatnije drvenog kora, tragovi oštećenja kapele u nekom požaru, ali i dokazi o njezinoj nadogradnji. Otkriveni su i brojni grobovi iz razdoblja kasnoga srednjeg vijeka, koji se ističu sačuvanošću drvenih lijesova u kojima su pokojnici bili pokopani. Buduće antropološke analize osteološkog materijala te analize stabilnih izotopa koje su u planu, otkrit će nam mnoge do sada skrivene informacije o načinu i kvaliteti života srednjovjekovnih Pakračana. Sama ranogotička ivanovačka kapela nesumnjivo je vrijedan i sadržajan objekt širine oko 6,27 – 6,48 m te dužine 16 m (unutrašnje mjere), građena u ranom 13. stoljeću – prije mongolske provale – te time ulazi u korpus najstarijih gotičkih crkava u ovome dijelu Europe. Njen tlocrt, po kojem je slična viteškoj dvorani, čest je u tipologiji arhitekture viteških redova. Najbliži primjer je templarska crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori, čiji je izvorni tlocrt templarske faze utvrđen arheološkim i konzervatorskim istraživanjima (Miletić 1999: 127–150; Belaj, Sirovica 2012: 58–62; Miletić, Valjato Fabris 2014: 49–70). No, najviše primjera gotovo identičnih pakračkoj kapeli nalazimo na tlu današnje Francuske; sve su to dvoranske ravno zaključene crkve u cijelosti uokvirene potpornjacima, svodene s dva do tri traveja križno-rebrastog ili bačvastog svoda koje nose stupovi, polustupovi ili konzole (opširnije u Belaj, Papić 2021: 515–517). Taj se tip razvio već tijekom druge polovine 12. stoljeća u arhitekturi viteških redova u Francuskoj, a podjednako je zastupljen u sakralnoj arhitekturi templara i ivanovaca. Pokazano je da za ovu tlocrtnu tipologiju kapela viteških redova u današnjoj Hrvatskoj nije moguće tražiti utjecaje u središtu Ugarske, već se može pretpostaviti

kako su utjecaji za razvoj tog tlocrtnog tipa došli direktno iz Francuske (Belaj, Papić 2021 : 516.). Stilaska analiza arhitekture pakračke kapele svrstava ju među najranija ostvarenja gotike na prostoru današnje Hrvatske, uz templarsku crkvu u Gori, cistercitsku crkvu u Topuskom, crkvu sv. Marije Magdalene u Čazmi te franjevačke crkve u Požegi i Našicama, s kojima pokazuje i značajne srodnosti (Belaj, Papić 2021 : 526). Specifičnost pakračke kapele predstavljaju i vrlo vješto klesani klesanci, no unutrašnjost kapele ipak je bila premazana tankom žbukom te oslikana – oslici su, nažalost, vidljivi tek fragmentarno. Arheološka istraživanja pokazala su da je ova kapela oko tri stoljeća nakon gradnje doživjela još jedan vrhunac, kada je preuređena u utvrđenu crkvu. Istovremeno je, što nam govore osobito ostaci mlađeg portala, opremljena u stilu vladislavske gotike. Istraživanje ovog najvrjednijeg kulturnog i povijesnog spomenika Pakraca, kao i njegove neposredne okolice, svakako valja nastaviti i u budućnosti ga prezentirati.

Napomena

Arheološka istraživanja vodio je dr. sc. Juraj Belaj, znanstveni savjetnik Instituta za arheologiju, a zamjenica voditelja bila je dipl. arheologinja Tea Lokner iz Muzeja grada Pakraca. U istraživanjima su sudjelovali arheolozi Sebastijan Stingl, Valerija Gligora, Tea Kokotović, Ivan Vidović i Krešimir Vacek te student arheologije Marin Blažević. Uz njih su bila angažirana i tri fizička radnika koje je osigurao Grad Pakrac. Grad je osigurao i bager za odvoz iskopane zemlje. Istraživanja su financirana sredstvima Grada Pakraca.

**LITERATURA / BIBLIOGRAPHY**

- Belaj, J. 2018, Prva arheološka istraživanja lokaliteta Stari grad u Pakracu godine 2017., *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XIV, 54–60.
- Belaj, J. 2019, Arheološka istraživanja lokaliteta Pakrac – Stari grad 2018. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XV, 101–106.
- Belaj, J. 2020, O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2019. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XVI, 122–134.
- Belaj, J., Papić, I. 2021, Ivanovačka kapela u Pakracu - prikaz graditeljskog razvoja, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. LIV, 509–528.
- Belaj, J., Sirovica, F. 2012, Arheološka istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori od 2008. do 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. VIII, 58–62.
- Bender Maringer, M. 2012, Kriptna katedrale sv. Terezije Avilske u Požezi, *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požezi*, Vol. I, 209–229.
- Burazer, B. 2019, *Arheološki nalazi kopča od 12. do 17. stoljeća u Hrvatskoj*, MA Thesis, University of Zadar, Zadar.
- Butina, E. 2018, Excavations of the 16th-century Protestant church and graveyard in Govče, north-east Slovenia, *Post-Medieval Archaeology*, Vol. 52(2), 170–192.
- Demo, Ž. 2007, *Opatovina: tragovi povijesti izgubljene u sadašnjosti: rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine*, Arheološki muzej, Zagreb.
- Dražkowska, A. 2021, Ornamentation of 17th- and 18th-century coffins: forms and methods, in: *Burial crypts of St Francis of Assisi church in Cracow In the light of interdisciplinary studies*, Drażkowska, A. (ed.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Horvat, Z. 1989, *Strukture gotičke arhitekture*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb.
- Miletić, D. 1999, Župna crkva B. D. Marije u Gori, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 22–23 (1996–1997)*, 127–150.
- Miletić, D., Valjato Fabris, M. 2014, Rekonstrukcija templarskog sloja župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori, *Portal: Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 5, 49–70.
- Sijarić, M. 2014, *Hladno oružje iz Bosne i Hercegovine u arheologiji razvijenog i kasnog srednjeg vijeka*, Sveučilište u Sarajevu, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Stingl, S. 2017, *Novovjekovni nabožni predmeti iz grobova oko crkve sv. Nikole biskupa u Žumberku*, MA Thesis, University of Zagreb, Zagreb.
- Whitehead, R. 1996, *Buckles (1250-1800)*, Greenlight Publishing, Witham.

SUMMARY

Archaeological excavation at the site of Pakrac – Stari Grad was continued for the third year in a row and brought new, interesting results. The Gothic Chapel of the Knights Hospitaller, situated in the very centre of Pakrac, is one of the earliest Gothic churches in this part of Europe. It was built in the early 13th century and rebuilt and fortified around the year 1500. The interior of the church is 6.27-6.48 m wide and 16 m long, while the floor plan of the structure is similar to a knight's hall, common in the typology of military orders' architecture. The Templar Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Gora is the closest example, but most analogies can be found in present-day France, almost identical to the Pakrac chapel. This year's excavation confirmed the existence of another semi-column base along the northern wall of the church. The base marks the separator of the central and eastern bays. Burnt layers were excavated and documented, suggesting that the chapel was damaged, but 18 stick holes were discovered as well along the southern wall of the church – possible traces of scaffolding used during the renovation of the church. Due to high humidity, especially in the northern part of the nave, parts of wooden poles in their holes were discovered. It is assumed that the remains of the wooden poles were probably parts of the choir. Besides the poles, wooden coffins in which the deceased individuals were buried were also exceptionally well preserved. Ten graves were excavated; almost all of them revealed coffins, but the ones in the northern portion of the nave were best preserved. The coffins were made of wooden planks connected by small wooden bolts – stud connectors, and current insights suggest they should be dated to the period of the Middle Ages. The most interesting find is the iron tip of a crossbow arrow which pierced the sacrum of the deceased individual from grave 10. Analogies suggest that the arrow appeared in this part of Europe from the 14th century, and was also used in the 15th century. Another interesting find is a one-piece iron belt buckle, discovered outside of grave context. It could be a "quasi-rectangular buckle frame", usually used during the 15th and 16th centuries, but we should wait for the end of the restoration to ascertain its type. Anthropologic analysis of the osteological material and planned stable isotopes analysis will reveal new findings on the way and quality of life of medieval inhabitants of this area, and further research of this site will enable us to present this most valuable cultural and historical monument of Pakrac in high quality.

